

pesnik savremenog psalma

nenad grujičić

Ranko Risojević: BRDO, Svetovi, Novi Sad, 1991.

Pesnički zanat je ekvilibristička ujdurma, municiozni duhovni posao čije savršenstvo baratanja jezikom lako pada u oči, ali i čije ontološko klonuće i sparušena hrpa nefunkcionalnog jezičkog materijala, takođe, brzo se daju primetiti. Poezija, ta andeosko-mefistofaska čarolija jezika, koja nadilazi i same prostore školski definisane književnosti, otvara beskrajne mogućnosti doživljaja i interpretacije, uzvisuje se kao sama samostalna disciplina čiji lavirint-krvotok usrkuje sveukupne elemente ljudske duhovnosti. Otuda, uocljiva je tačka na grafikonu pesničkog dela jednog autora, koja kazuje da se, nakon većeg broja knjiga, pesnik ili strovaljuje u jezičku pjelevinu ili se, pak, uzvisuje u svom pesničkom daru. Redak je slučaj da pesnik, posle desetak objavljenih knjiga, ispiše autentično živu novu zbirku. Naprosto, dobre pesme i knjige tako su retke da, u mnoštvo štampanih savremenih pesmarica, čitalac se iskonski raduje kada mu u ruke padne zbirka pesama odrugačije od inercijski izdeljanih knjižuraka. Mnogi, već uveliko afirmisani, pesnici trebalo bi da prestanu da pišu nove pesme, jer bi tako sačuvali ranije steceni stvaralački imidž. Eklatantan primer bio je u srpskoj peoziji Vasko Popa kojem nove knjige pesama, spram izuzetnih ranih, jednostavno nisu bile potrebne. Opet, pak, drugačiji je slučaj sa, na primer, najstarijim živim srpskim pesnikom, Desankom Maksimovićem, koja »pomoći podetenjenih pogleda na svet«, u desetoj deceniji života, ispisuje svoje, možda, najbolje pesme. Pesnik, dakle, mora imati osećaj za meru i sveukupni sklad između latentne svoje stvaralačke energije i konteksta u kojem se obreo. Poezija kažnjava svoje slugane kada preteraju forsirajući »pesmu reku«. Naravno, velike pameti povodom izrečenog nema, ali nije zgoreg sve to primetiti. Nije loše imati na umu da je razlog pisanja često veći od uloga ili, pak, obrnutu. To blistavo vrzino kolo neizvesnosti i nesporazuma jesu lepota i rizik bavljenja književnošću.

Imponuje strasnom čitaocu pesnička knjiga čiji je autor ispisao povelik broj sličnih i, pri tom, ostao na »visini zadatka«, uspeo da sačini odista novu i svežu knjigu koja izvire iz najsuštastvenijeg segmenata pesničkog bića i razgrana-va se, potom, u plodove originalnog ukusa. Ovih dana izašla je deveta, po redu, knjiga pesama Ranka Risojevića, jednog od najzbiljnijih savremenih srpskih pesnika, koji, živeći u relativno značajnom kulturnom centru, Banjaluci, često nije dobijao mesto koje mu pripada na mapi aktuelnog srpskog pesništva. Pridiev relativno namerno smo upotreblili, jer Banjaluka jeste značajan kulturni centar, ali je, spram sebičluka sarajevskog književnog pašaluka i jedne očigledne samodovoljnosti beogradsko-novosadske književne osovine, nepravično čušnuta na periferiju visokog kulturnog života. U Banjaluci živi veliki broj dobrih pisaca (Ranko Risojević, Kolja Mićević, Irfan Horozović, Milenko Stojićić, Zdravko Kecman, Predrag Bjelošević, Nikola Gužjan i drugi) koji, i te kako, zaslužuju pažnju. Možda Banjaluka ne ume da artikuliše očiglednu energiju što postoji u njenim nedrima ili to sve skupa uopšte nije važno spram talenta jedne književne indi-vidue u pomenutom gradu ili drugde. Biće da je, ipak, vrlo važno, jer sećamo se brojnih čar-šijskih nesporazuma kada je pesnik i prevodi-lac, Kolja Mićević, napravio u Banjaluci nesvakidašnji omaž Polu Valeriju. Sve ovo pomije-mo zarad globalnog slepila na uštrojenom jugoslovenskom prostoru koji, u apokaliptično pomučenoj aktuelnoj stvarnosti, nije u stanju da do kraja objasni velike kulturne nesporazume, greške i previde. Dogadaji u kulturi i književnosti često su prethodnica društvenoj i političkoj havariji, te se, analogno tome, može primetiti da je popravak poparanih mesta i ranā

uvod u svršishodnije odnose i vrednosti koje oni tvore.

Ranko Risojević objavio je dosad pesničke knjige: *Vim tame* (1967), *Vreme i vrt* (1971), *Bosanske elegije* (1975), *Istrpi ovo draganje* (1975), *Snovi o vječnom i pjesme smrti* (1979), *Ozon* (1986) i *Prah* (1988).

Osim poezije uspešno piše prozu, drame, eseje i književnu kritiku, a nije zanemarljiv njegov posao i na planu naučne publicistike. Zapala su mu i knjige za decu. No, Ranko Risojević je ponajpre pesnik i to dobar. Pesnik originalnog glasa i na dužu stazu. Njegova nova knjiga pesama nosi naslov *Brdo* i izašla je u izdanju Svetova, izdavačke kuće u Novom Sadu koja je donekad imala ime Bratstvo-jedinstvo. Jedan ozbiljan izdavač, poput ovoga, morao je, na osnovu očiglednih književnih rezultata poslednjih godina, da promeni patetično socrealističko ime i uzme drugo, sebi primerno, u ovom slučaju, zaista, simbolički obuhvatno. Dakle, reč je o novom pesničkom rukopisu koji zavreduje da bude osvetljen bar iz nekoliko aspekata. Već sam naslov Risojevićeve zbirke, *Brdo*, u prvom asocijativnom blesku otvara sliku brda kao simbola izranjanja iz haosa i nereda. U takvoj simboličkoj auri, brdo tvori novi svet, ovaj svet, ili, pak, onaj, drugi svet. Naslov je, dakle, »priča za sebe« i on plove kroz okean stihova Ranka Risojevića. Ovde je moguća i olimpska slika (pozicija) pesnika i pesništva u »donjem i gornjem svetu, moguć je čitav niz asocijacije: Golgota, Parnas, Stražilovo... U ogledalu takvih asocijacija presjajava se i **montanja** (montagna), brdo, gora, planina. Iz cele ove mreže asocijacija dā se izvesti tzv. montanički pogled na svet (lat. montanus) koji se može, ne u pejorativnom smislu, nazvati brdskim, gorskim, visokim, uzvišenim. Pesnik na uzvisici svih stvari i pojava! Pesnik — poeta vates. Prorok! Ranko Risojević, kao svojevrsni poeta vates, otvorio je već svojim prvim pesmama u knjizi **[Pribrežje, Molitva na uzvisini, Grijeh i pokajanje]** gnostičke prostore duha. Zapanjujuća je preobrazba pesnika Ranka Risojevića u pravcu totalnog oduhovljenja lirske vertikale kojoj je, u knjizi *Brdo*, data jaka primesa hrišćanskog pogleda na svet u onom smislu da su gnostičari hrišćanstvo smatrali vrhovnim principom sveta. A da bi ovo bilo jasno, valja kazati da je pesnik Ranko Risojević u svojim opredmećenim tlapnjama dogurao »caru do duvara« gde je svet manješki strog predstavljen na carstvo svetlosti i carstvo mraka. Ključ za otvaranje izrečenog jeste motivski topus knjige, **telo**, koji diljem Risojevićevog rukopisa pojašnjava i razlaže poetske preokupacije i opsese. Telo, ljudski hram, božja slika što hoda, telo kao most na kojem se, i u kojem, presecaju sile carstva mraka i carstva svetlosti, telo u svojoj trošnosti i propadljivosti — opsesivni je motiv Ranka Risojevića. Zapravo, Risojević opeva večni antagonizam tela i duha, tela koje je zrno poročnosti i greha, a duh dožanska svetlost i spas. Otuda su nove pesme Ranka Risojevića nalik modernim novozačetnim psalmima. O telu koje je zdenac greha pesnik kaže: »Tu izbora nema nema spaša, (tijelo je čisti suvišak«, ili, »Ne usudujem se krenuti kroz tijelo) što mi ga u čas rođenja majka pokloni«. Na um nam padaju stihovi iz Pavlovič poslanica Rimljanim i Galatima: »Jer znamo da je Zakon duhovni, a ja sam tjelesan, prodan pod grijeh«, ili, »Jer koji sije u tijelu svoje, od tijela će poznjeti pogibao, a koji sije u duhu, od duha će poznjeti život vječni«. Fragmentima iz poslanica apostola Pavla želimo ukazati na esencijalnu dimenziju Risojevićeve nove knjige, na njene uočljive elemente hrišćanske skrušenosti i trijumfa. Stihovi iz Novoga zaveta neka su vrsta mota Risojevićevog knjizi, ali i našem tekstu u kojem epicentralni predmet tumačenja jeste telo. Možda najbolji

prilog ovakvom videnju stvari mogla bi biti Risojevićeva pesma **Pjevaj!**: »Ne umijem više govoriti, nijem / na sprudu, poput vala koji se ne vraća / medu valove, u dubinu da povrati snagu, / smiješan u visini, nad pijeskom, / ni vazduh ni utjeha šetačima. / Ovo je tijelo nekad zvonilo, / bješe ono zvono medu ljudima, / treperilo je i zvalo, umilno / i močno, na večernje molitve, / na jutrenje gdje se objavljuje / Pravda i Spasenje, baš danas. / Nije plakalo, nije očajavalо, / ovo veselo tijelo, strasni udovi, / snivajući druga tijela i udove, / prostu muziku i jasne odgovore! / Ne umijem, odsječen od pučine, / odjednom svjestan svega onoga / što se čeka uprkos propasti. /

U ovoj pesmi pesnik je mudrac koji je apsolvirao smisao trodimenzionalnog landaranja u užicima zemaljskog sveta. U pesmi treperi atmosfera proročkog pomirenja i pobožne melanholije, izbija rezignacija u kojoj buja spoznaja većih istina. Središnji deo pesme blistavo je pesničko štivo u kojem je naslikano »telесno zvono«. Ranko Risojević se predstavlja kao delatni pesnički majstor daleko od isluženih književnih mistrijaša. Mnoge su pesme u knjizi pedantno izvedene od početka do kraja, izbirljivih misaoničkih slika i celina. Očigledno, Risojević je definitivno napravio distancu spram penušavog lirskega čeretanja, laganih farsičnih dosetki, nedelotvornog i često usiljenog humora optočenog lancima ironije. Ovaj pesnik je sav svoj duhovni potencijal uskladištilo u »ponornim depoima« dosadašnjeg životnog i literarnog iskustva. Ova poezija ne priznaje ironiju! Svojevrsna hrišćanska patetika uzbiljava sasvim retka mesta u kojima blesne svitac ironije. Risojevićeve pesme ispečatirane su molitvenim dangama. Ironijski talog je neznanat i izbisan, ma se on pojavi u sasvim konkretnom obliku. Na primer, u pesmu **Vrhovni zanat**, pesnik kaže: »Cime se ti baviš, Gospode, / u preobilju svoga vremena?«. Na ovu suptilno izrezbarenu ironijsku sliku, Risojević dodaje žestok biber groteske: »Tu nešto nije u redu — zasući / rukave, pljuni u šake, prihvati se / zdravog posla, krči i sad!«. A na ove stihove lepi otrežnjujući psalm za, na prečać, nasmješenog čitaoca. »Danas i ovdje, Gospode, / i da te djeca tvoja gledaju«. Imenovanjem dece, **božjeg stada**, nestaje talas ironijsko-sarkastičnog opuštanja. Ovakva mesta su, rekosmo, retka, ali baš zato, pronašavši »iglu u plastu sena«, ukazujemo na specifičnost Risojevićevog pevanja u kontekstu savremene srpske poezije. Evo jedne od najboljih pesama u knjizi, **Jutarnji zov**: »U trenu što se božanskim zove, / dok se dijele noć i dan, tama / od svjetlosti nebeske, javila se / u čestaru, nevidljiva, sama, / u ovom kraju nepoznata ptica. // I ja sam bio sam, zatečen / pjevom čije porijeklo i misao / nisam poznavao. Nikad prije, / niti kasnije, ne čuh ga igdje.// Cijeli svoj život posvetio sam / pticama, u ovom kraju, znam / šta priroda dopušta, šta daje / bilo kome od vazičnih stvorenja.// Ljudska ruka tu nije donijela / ni pticu, ni njen zov, / jer tako sam protumačio pjev / iz dubine nepristupnog čestara.// Odakle se onda spustila da mene, sviše zemnog, punih kostiju, / k sebi pozove i da opet, zauvijek, / sve na zemlji ostane po starom?«. Objava ptice i njenog jutarnjeg zova predstavlja najsuptilniju sliku u širokoj lepezi psalmičnog **Brda**. Ptica kao simbol duše, u pesmi **Jutarnji zov**, data je u mističnoj slici posredovanja između neba i zemlje. Gospodnje prisustvo u ovoj pesmi do kraja je razapelo molitvu Ranka Risojevića. Taj »pjev čije porijeklo i misao nisam poznavao«, ta ptica koju »ljudska ruka tu nije donijela«, pesničko su ovapločenje hrišćanskog pogleda na svet. Spram miline »pjeva iz dubine«, Risojević opet stavlja ranjivo telo, »sviše zemnog«, »puno kostiju«. Slika vandimenzionalnog providena optočila je ovu sjajnu pesmu.

Nova knjiga Ranka Risojevića, **Brdo**, stamena je pesnička gradevina što visoko ustoličuje pesnikovu poziciju u kontekstu savremene srpske poezije. Umesto zaključka koji pledira na završnu reč sudije, neka posluže stihovi iz Risojevićeve pesme *Pri dnu prve stranice*: »Ko

to sada govor u moje ime ovdje, suvo, / poput činovnika koji mrzi i popa i pjesnika; /ko, oznojen, grozničav, sam zreli očaj, / ne vidi što dijeti vidi, i ne osjeća / ovo radosno nadimanje rublja na terasi — gle kako živi, diže se u nebo...«. Ranko Risojević je napisao dobru knji-

gu pesama koja pleni svojom zrelošću. Možda je baš ova knjiga ona presudna tačka na sinusoиди dosadašnjeg pesnikovog delanja, tačka koja zahteva da se Ranko Risojević prema njegovim kordinatama, a povodom eventualnih novih rukopisa, i te kako ozbiljno odredi.□□□

okretanje svetu izričaja

nikola kajtez

Žan Fransoa Liotar: *Raskol*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Dobra vest, Novi Sad, 1991.

Medu misliocima koji najradikalnije dove u pitanje modernu epohu, sa njenim metadiskursima i metanaracijama (poput onih o emancipaciji, hermeneutici smisla, slobodi, dostojanstvu, istini, humanizmu, dijalektičkom umu, sintetičkim i totalizujućim moćima istorije, »napretku, socijalizmu, obilju, znanju« itd.) Žan Fransoa Liotar predstavlja jedno od najeminentnijih imena. Kulturnom knjigom *Postmoderno stanje*, afirmacijom heterogenosti jezičkih igara, razaranjem shvatavanja o postojanju univerzalne povesti duha, o metasubjektu koji određuje legitimnost izvesne teorijske paradigme i izmišlja nova pravila igre (odbacivanjem predrasude o postojanju »čoveka« i »istine«), Liotar je postao nezaobilazan misilac one duhovne tradicije koja od Ničea, preko Bataja i Fukoa, vodi do *Lakana, Bodrijera, Deleza, Deride*.

Liotar je kritičar svakog uporišta novovremenih pokušaja utemeljenja metaprincipa i ujedinjenja i totalizacije raznovrsnih malih priča. On nema ontološke pretencije, njemu ne treba metaznanje. Ne želi stanje u kome je neophodno prihvatići grupu pravila, verovanja (verenja), normi, da bi se moglo učestovati u igri. Strano mu je stanje pod skutima »normalne nauke« (u smislu kako je definise *Tomas Kun*, u *Strukturi naučnih revolucija*), ali mu je isto tako strano i stanje u kome se neka dat priznavana naučna teorija odbacuje u korist druge koja (prilagodavajući se novoj egzistencijalnoj situaciji), stvara svoje, isto toliko krute i represivne, metaprinciple. »Normalna nauka« nastoji da predupredi svaki pokušaj destabilizacije temeljnih principa na kojima počiva, a ako do takvog pokušaja ipak dođe, trudi se da njegovog inicijatora eliminiše, izbaciti iz svoje jezičke igre. Liotar, poput Fukoa, želi da pokaze kako univerzalne karakterizacije, opšta taksonomija (red, poredek, zakonitost) nisu obavezujući, već da u duhovnom prostoru vladaju »interni odnosi medju elementima« (*Mišel Fuko: Reči i stvari*, Nolit, Beograd 1971. str. 266). U različitim istorijskim periodima na snazi su različiti saznanji režimi koji iz ovog ili onog ugla gledaju na smislenost ili istinitosnu vrednost pojedinih iskaza. Pravila verifikacije iskaza podložna su promenama. Spektakulativna priča, po njemu, guši istraživanja i često dovodi do dogmatiskog dremeža. U takvoj priči moguće je zajedničko biće. U naraciji kao vrsti govora, zaboravljena je raznorodnost rečeničnih režima. Liotar smatra da je svaki metadiskurs unapred osudjen na nauspeh, jer čak i ako on u svojim okvirima pokaže istinitost nekog iskaza, to ostaje nedovoljno, pošto se ne može pokazati da je istinit i propisivački iskaz te **epistemé**. On time pokazuje nemogućnost samolegitimisanja naučnog jezika. Polazeći od toga da niko ne govori sve jezičke igre, Liotar odbacuje mogućnost uspostavljanja univerzalnog metafizika. Pošto je svestan da pravila svake argumentacije koja bi pokušala da legitimizuje naučne iskaze, i sama moraju biti problematizovana, on se pita »da li je moguće neko legitimizovanje koje bi se oslanjalo samo na paralogiju« (*Postmoderno stanje*, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1988. str. 99).

Liotar odbacuje Habermasovo usmeravanje problema legitimizacije ka zahtevu za opštим konsenzusom koji bi počivao na *Diskursu*, izgrađenom kroz dijalog argumentacije. Pošto polazi od heteromorfnosti jezičkih igara i heterogenosti njihovih gramatičkih pravila, Liotar ne može da prihvati konsenzus u pogledu metapropisa. S druge

strane, on ne prihvata ni Habermasovo stanovište da je konsenzus krajnji cilj dijaloga (za njega je to paralogija). Metafizičko mišljenje ne samo da dozvoljava da je jednomislenost moguća, nego smatra da je i potrebna. A šta ako je, pita se Liotar, cilj mišljenja raskol? Čitavo Habermasovo istraživanje nadahnuto je »verovanjem da čovečanstvo kao kolektivni (unverzalni) subjekt teži za svojom opštom emancipacijom pomoću regularizacije dozvoljenih »poteka« u svim jezičkim igrama i da je legitimnost bilo kog iskaza sadržana u njegovom doprinisu toj emancipaciji« (Isto, str. 108). Narativni govor je onaj pravi za priču o univerzalnoj istoriji čovečanstva. Na osnovu velikog broja pojedinačnih pripovedača i slušalaca, obrazuju se univerzalni pripovedači i univerzalni slušalac.

Liotar ukazuje na teološki karakter (postav) dijalektike emancipacije koja ne može bez vere u smisao i progresivno kretanje istorije (Ž. F. Liotar: *Adorno kao davo*, Delo br. 1-2-3/1988. Beograd, str. 158-174). On, doduše, ne osporava pripovesti legalitet postojanja, ali insistira na tome da ona, izuzev ravnopravnog statusa među ostatim jezičkim igrama, ne može ni na šta polagati pravo. Drugim rečima, uvek otvoreno fragmentacija raščinjava polje totaliteta. Ipak, Liotar ne odbacuje pojam pravde tako lako. On samo želi da do nje dođe bez pomoći konsenzusa. Duboko uočavajući nepravdu koja proističi iz hegemonije jedne vrste govora nad drugim, on smatra da filozofski govor mora postati svestan nepostojanja metafizike. Ako i postoji, konsenzus mora biti lokalan, drugim rečima, važnost mu mora biti ograničenog dometa u prostornom i vremenskom smislu.

Naravno, postavlja se neizbežno pitanje: nije li Liotarova priča samo jedna nova metanaracija, ne uspostavlja li postmoderno stanje samo jednu novu paradigmu? To je modernistički postavljeno pitanje koje ne pogoda u metu. Liotar »ne pretpostavlja unapred pravila svog govora, nego samo i to da i taj govor mora da podleže pravilima« (*Raskol*, str. 7). Milorad Bešanić ga nepravedno optužuje da želi da uspostavi »radikalnu, sveobavezujuću diagnozu jednog doba«. Kao da Liotar nije svestan da nemamo pravo na diagnoze o nečemu što još nije iscrpljeno svoje mogućnosti — bogatstvo jezičkih igara to ni izbliza nije učinilo — pogotovo ne na one sa totalizujućim pretencijama. Kao da ne dolazi do pitanja da li je to što radi samo jedna nova velika priča «o tome kako je gotovo sa velikim pričama» (Isto, str. 144). Kao da ne dolazi do dileme izlazi li ili ne iz moderne. Kao da se ne pita da li je ukidanje upitnosti legitimno. Tada dolazi do zaključka da je odgovor na ovo pitanje »predmet novih raskolla«. Međutim, posao filozofa je da utvrđuje raskole i da »pronalaži« (nemogući) jezik u kojem će se iskazati« (isto, str. 150). Ono što Liotara razdvaja od klasičnog metafizičkog načina mišljenja jeste činjenica da se on ne oseća ovlašćenim da **presuduje** o raskolima. Kada kaže da je došao trenutak da nadome leka teorijskoj strahovladi, on ne milsi da to znači izmišljanje nekih ovih teorija i tumačenja: »nama zapravo nedostaje neka vragolija ili apatija, takva da sam teorijski žanr doživi prevrat od koga se njegova pretencioznost ne može povratiti; da naprosto postane jedan od žanrova i da bude skinut s pozicije vladanja ili dominacije koju zauzima najmanje od Platona« (Ž. F. Liotar: *Apatija u teoriji*, Zbornik Filozofsko čitanje Trojda, IIC SSO Srbije, Beograd, 1988. str. 486). Liotara ne možemo **kritikovati**, time ga uopšte

ne pogadam, jer je »i sama kritika jedan teorijski Moment od koga se ne bi moglo očekivati razaranje teorije« (Isto, str. 497), on ne može da čuti (za njega je i čitanje rečenica), svestan je da ni time neće razoriti teoriju. On želi da od nje napravi »parodiju«, a smatra da je to moguće samo stvaranjem »pseudo-teorija«, »teorija-fikcija«.

Neki će pronaći vezu između Liotara (i šire, postmoderne) s jedne, i budizma s druge strane (recimo, Rada Iveković, Polja, Novembar 1990. str. 391-393). Kao što za Liotara u slučaju raskola legitimnost jedne argumentacije ne znači nelegitimnost druge, tako je za neke budističke filozofe bilans između različitih stanovaštva »neodlučan« (Isto, str. 391). Izbegavanje metafizike subjektiviteta karakteriše, kaže se dalje, i jednu i drugu stranu. Ipak, možda malo više opreznosti prilikom ovakvog izjednačavanja ne bi bilo naodmet. Veliko je pitanje postoje li »dalekosežne tipološke i strukturalne podudarnosti između ova dva tipa mišljenja, kako se to ovde smatra. Jer, izbegavanje nije isto što i pokušaj prevladavanja. Duhovna situacija u vremenu formiranja budizma radikalno je različita od one u kojoj se konstituiše postmodern. Budizam nije imao takvo metafizičko naslede kakvo je imala postmoderna (u jednom trenutku, to se u ovom tekstu stidljivo i priznaje, kada se kaže da budizam »nema posla sa zrelim logocentrizmom«). Za stanje u kojem se danas nalazi metafizika pre bi se moglo reći da odgovara onom što Hegel označava terminom *Aufheben* — ona je ukinuta i istovremeno sačuvana. Metafizički diskurs je duboko utkan u sve pore savremenog čoveka. On se ne može (kako ton, na primer, smatra Alfred Ejer) »eliminisati«, odbaciti (kao da dve i po hiljadu godina evropske misaone tredicije nije ni postojalo). Situacija dekonstrukcije metafizike, stvaranja antifilosofske teorije/antiteorijske filozofije, nema suštinskih srodnosti sa onom u Indiji pre dva milenijuma. Poredenje može biti interesantan, čak u izvesnom smislu plogotvorno, ali samo ukoliko se shvati da sličnost ne prelazi simboličke okvire. Jednostavno, preduslov koji su omogućili ova dva tipa mišljenja toliko se razlikuju da je nemoguće pronaći njihov zajednički imenitelj kao pretpostavku zasnovanosti i koherentnosti komparativnog proučavanja budizma i posmoderne. (Uvek moramo voditi računa da je postavljanje filozofskih pitanja istorijski uslovljeno, da ona nikada nisu s ove strane vremena, da nemaju apsolutnu nezavisnost i samostalnost. Inače, upadamo u zamke tipa onih u koje upadaju Hegel i Nikolaj Hartman).

Raskol se, kako smo iz svega mogli videti, ne može pravdedno razrešiti. U ovakvom slučaju rasprave jednostavno ostaju mogućnost da dve ili više argumentacija budu istovremeno legitimne. (Do raskola dolazi između raznorednih rečeničnih skupova). Ne postoji mogućnost prevodenja rečenica iz jednog režima u drugi, ali mogućnost nadovezivanja, smatra Liotar, postoji (naravno, uslov je da suočene strane prihvataju jedinstveno značenje referenta).

Kako presuditi u slučaju raskola? Nikako, jer nema rečeničnog režima koji bi se nalazio na poziciji povlašćenog označitelja, ovlašćenog od neke više instance da presudi. Liotar ne prihvata rešenje po kome bi postojala mogućnost apsorbovanja raskola i stvaranja zajedničkog jezika. To bi za njega značilo ponov-